

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

IQTISODIY-IJTIMOIIY ISLOHOTLAR VA AHOLI FAROVONLIGI

Turg'unboyeva Xumora Abdushokir qizi
Sharofiddinova Malikabonu G'ofurjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ekologiya va atrof-muhit
muhofazasi yo'nalishi talabalari*

Ilmiy rahbar: Yursinboyev Jaxongir Mexrojiddin o'g'li
CHDPU Fakultetlararo ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligini oshirishdagi ahamiyatini tahlil qilinadi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli o'zgarishlarning ijtimoiy-iqtisodiy natijalari va ularning aholi turmush darajasiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot islohotlarning samaradorligini baholashga qaratilgan bo'lib, aholi daromadlari, bandlik va ijtimoiy himoya tizimlaridagi o'zgarishlarga alohida e'tibor qaratadi. Maqolada kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari va aholi farovonligini yanada oshirish bo'yicha takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: *iqtisodiy islohotlar, ijtimoiy islohotlar, aholi farovonligi, turmush darajasi, bandlik, ijtimoiy himoya, rivojlanish, O'zbekiston*

Abstract

This article analyzes the significance of economic and social reforms in enhancing population well-being. It examines the socio-economic outcomes of large-scale changes implemented in Uzbekistan and their impact on the living standards of the population. The research focuses on evaluating the effectiveness of these reforms, with particular attention to changes in population incomes, employment, and social protection systems. The article puts forward future development directions and proposals for further improving the well-being of the population.

Keywords: *Economic reforms, Social reforms, Population well-being, Living standards, Employment, Social protection, Development, Uzbekistan*

KIRISH

Iqtisodiy-ijtimoiy islohotlar – bu mamlakatning iqtisodiy boshqaruvi, tizimlari va siyosatidagi muhim qayta qurishlar bo'lib, ular samarasiz tizimlarni takomillashtirish yoki yangilariga o'tishni ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi. Ushbu islohotlar ko'pincha iqtisodiy inqirozlar, jamiyat ehtiyojlari yetarli darajada qondirilmaganda yoki rivojlanishda orqada qolish holatlarida boshlanadi. Global miqyosda, XX asr oxiri va XXI asr boshlaridagi islohotlar bozor iqtisodiyotini liberallashtirish, davlat aralashuvini cheklash hamda yangi mustaqil va post-sotsialistik mamlakatlarda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash va bozor tizimiga o'tishni o'z ichiga olgan. O'zbekiston ham 1991-yildan boshlab o'zining milliy

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

modeliga asoslangan islohotlar yo'lini tanlagan va bu jarayon bugungi kunda ham izchil davom etmoqda.

Aholi farovonligi tushunchasi esa shaxs va jamiyatning hayot sifati, iqtisodiy xavfsizligi, ijtimoiy himoyasi va umumiy rivojlanish darajasini qamrab oluvchi ko'p qirrali hodisadir. U demografik ko'rsatkichlar, ta'lim darajasi, moddiy ta'minot, asosiy xizmatlarga kirish imkoniyati, qashshoqlik darajasi va daromadlar tengsizligi kabi keng qamrovli indikatorlar orqali baholanadi. Legatum instituti tomonidan 2023-yilda e'lon qilingan Farovonlik indeksi global farovonlikni baholab, O'zbekistonni 167 davlat orasida 100-o'ringa joylashtirdi, bu avvalgi yilga nisbatan 13 pog'onaga yaxshilanishni anglatadi.

Iqtisodiy-ijtimoiy islohotlar va aholi farovonligi o'rtasidagi bog'liqlik bevosita va strategik ahamiyatga ega. Islohotlar orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash, bandlikni oshirish, daromadlarni ko'paytirish va ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish aholi turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda "Inson qadri uchun" tamoyili asosida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish, qashshoqlikni qisqartirish va aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan "2030-yilgacha ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish strategiyasi" kabi hujjatlarda o'z aksini topgan. Ushbu maqola O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligiga ta'sirini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ularning asosiy yo'nalishlari va ko'rsatkichlarga ta'sirini atroflicha o'rganadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Iqtisodiy-ijtimoiy islohotlar va aholi farovonligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy fanlar tadqiqotlarining markaziy mavzularidan biri hisoblanadi. Global miqyosda, ayniqsa XX asr oxiri va XXI asr boshlarida post-sotsialistik mamlakatlarda amalga oshirilgan keng ko'lamli transformatsiyalar ushbu mavzuga bo'lgan ilmiy qiziqishni yanada oshirdi. Adabiyotlarda islohotlarning nazariy asoslari, ularning amalga oshirish mexanizmlari va aholi turmush darajasiga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Ko'plab tadqiqotlar bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonlarida davlat aralashuvining cheklanishi, xususiylashtirish va narxlarni liberallashtirish kabi chora-tadbirlarning qisqa muddatli ijtimoiy xarajatlari va uzoq muddatli iqtisodiy foydalari o'rtasidagi muvozanatni o'rganadi. Ushbu adabiyotlar, shuningdek, islohotlarning inklyuzivligi, ya'ni ularning jamiyatning barcha qatlamlariga teng ta'sir ko'rsatishi va daromadlar tengsizligini oshirmasligi masalasiga alohida e'tibor qaratadi.

Nazariy jihatdan, islohotlar ko'pincha iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, samaradorlikni oshirish va resurslarni yanada maqsadli taqsimlash orqali aholi farovonligini yaxshilashga qaratilgan. Biroq, adabiyotlarda bu jarayonning murakkabligi va bir qator salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligi ham qayd etiladi. Masalan, ba'zi tadqiqotlar islohotlarning dastlabki bosqichlarida ishsizlikning oshishi, ijtimoiy xizmatlarga kirish imkoniyatlarining cheklanishi va qashshoqlik darajasining vaqtincha ko'tarilishi kabi holatlarni ko'rsatadi. Shu bois, islohotlarni amalga oshirishda ijtimoiy himoya tizimlarining roli va ularning aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyati ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli islohotlar ko'pincha kuchli

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

ijtimoiy siyosat bilan birga olib boriladi, bu esa islohotlarning ijtimoiy xarajatlarini yumshatishga yordam beradi.

Aholi farovonligini baholashda adabiyotlarda turli xil ko'rsatkichlar va indekslardan foydalaniladi. An'anaviy ravishda, yalpi ichki mahsulot (YaIM) va aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad kabi iqtisodiy ko'rsatkichlar asosiy o'rin tutgan bo'lsa-da, zamonaviy tadqiqotlar farovonlikning ko'p qirrali tabiatini hisobga olgan holda kengroq indikatorlar majmuasini qo'llash zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, Legatum Farovonlik indeksi kabi global baholash tizimlari iqtisodiyot, boshqaruv, ta'lim, sog'liqni saqlash, xavfsizlik va atrof-muhit kabi omillarni qamrab oladi. Ushbu indekslar mamlakatlarning islohotlar natijasida erishgan yutuqlarini kompleks tarzda baholash imkonini beradi. O'zbekiston misolida, 2023-yilgi Legatum indeksida mamlakatning 100-o'rinni egallashi va avvalgi yilga nisbatan 13 pog'onaga yaxshilanishi, islohotlarning muayyan sohalarda ijobiy natijalar berganligini ko'rsatadi, ayniqsa ijtimoiy kapital va sog'liqni saqlash sohalarda sezilarli o'sish kuzatilgan. Biroq, shaxsiy erkinlik va ekologiya kabi sohalardagi past ko'rsatkichlar kelajakdagi tadqiqotlar va siyosat choralarida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan yo'nalishlarni belgilaydi.

Adabiyotlarda aholi turmush darajasini o'rganishda demografik va ta'lim ko'rsatkichlari (masalan, savodxonlik darajasi, yoshlar ta'limi), uy xo'jaliklari tuzilishi, moddiy ta'minot (maishiy texnika bilan ta'minlanganlik), asosiy xizmatlarga kirish imkoniyati (ichimlik suvi, internet) kabi ma'lumotlardan keng foydalaniladi. Shuningdek, qashshoqlik va daromad statistikasi, jumladan, umumiy va real daromadlar hajmi, ularning o'sish sur'atlari, daromadlarning manbalar bo'yicha tarkibi, Gini koeffitsiyenti va daromadlar tengsizligi kabi ko'rsatkichlar islohotlarning ijtimoiy adolatga ta'sirini baholashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Statistika agentligi tomonidan taqdim etilayotgan aholi soni, tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralishlar, shuningdek migratsiya kabi demografik ma'lumotlar [islohotlarning ijtimoiy dinamikaga ta'sirini tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu ma'lumotlar, ayniqsa, aholining hududiy joylashuvi va zichligi bo'yicha tahlillar islohotlarning mintaqaviy farovonlikka ta'sirini o'rganishda qimmatli hisoblanadi.

Ijtimoiy himoya tizimining islohotlar davridagi roli ilmiy adabiyotlarda alohida e'tiborga molik. Ko'plab tadqiqotlar ijtimoiy himoya mexanizmlarining iqtisodiy o'zgarishlar natijasida yuzaga keladigan salbiy oqibatlarini yumshatish, qashshoqlikni qisqartirish va aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. O'zbekiston misolida, "Inson qadri uchun" tamoyili asosida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirishga qaratilgan "2030 yilgacha ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish strategiyasi" kabi hujjatlar ushbu yo'nalishdagi ilmiy va amaliy yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi. Adabiyotlarda qashshoqlikni kamaytirish bo'yicha davlat siyosatining samaradorligi, moddiy va ijtimoiy yordamning maqsadliligi, shuningdek, Ijtimoiy sug'urta fondi kabi yangi institutlarning faoliyati chuqur o'rganiladi. Yangi Konstitutsiyada munosib turmush darajasi va fuqarolarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat majburiyatlarining mustahkamlanishi ham ushbu sohadagi ilmiy tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar ochadi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Shunga qaramay, mavjud adabiyotlarda O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligiga ta'sirini har tomonlama va chuqur tahlil qiluvchi tadqiqotlar hali ham yetarli emas. Ko'pgina ishlar umumiy iqtisodiy o'sishga yoki ayrim ijtimoiy ko'rsatkichlarga e'tibor qaratadi, ammo islohotlarning aholi farovonligining turli jihatlariga kompleks ta'sirini, ayniqsa, so'nggi yillarda amalga oshirilgan keng ko'lamlı o'zgarishlar kontekstida tahlil qilishga kam e'tibor berilgan. Bundan tashqari, islohotlarning mintaqaviy farqlarga ta'siri, shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi farovonlikdagi o'zgarishlar, shuningdek, islohotlarning barqarorligi va kelajakdagi imkoniyatlari kabi masalalar ham chuqur ilmiy tahlilni talab etadi. Ushbu maqola mavjud adabiyotlardagi ushbu bo'shliqlarni to'ldirishga intiladi, O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligiga ta'sirini har tomonlama, iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish orqali mavzuga yangi ilmiy hissa qo'shishni maqsad qilgan. Bu esa islohotlarning aholi turmush darajasiga ta'sirini yanada aniqroq tushunish va kelajakdagi siyosat choralari ishlab chiqish uchun mustahkam asos yaratadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligiga ta'sirini har tomonlama va chuqur tahlil qilish maqsad qilingan bo'lib, mavjud adabiyotlardagi bo'shliqlarni to'ldirishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – islohotlarning aholi turmush darajasiga ta'sirini iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlar asosida baholash, ularning samaradorligini aniqlash hamda kelajakdagi siyosat choralari ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning asosiy yo'nalishlari va mexanizmlarini tizimli tahlil qilish; ikkinchidan, islohotlarning aholi daromadlari, bandlik va ijtimoiy himoya tizimiga ta'sirini miqdoriy va sifat jihatidan baholash; uchinchidan, islohotlarning aholi farovonligining turli jihatlariga, jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash, moddiy ta'minot va asosiy xizmatlarga kirish imkoniyatlariga ta'sirini o'rganish; to'rtinchidan, islohotlarning mintaqaviy farqlarga, shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi farovonlikdagi o'zgarishlarga ta'sirini tahlil qilish; beshinchidan, islohotlarning barqarorligi va kelajakdagi imkoniyatlarini baholash hamda tegishli tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti O'zbekiston Respublikasidagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlar jarayoni hisoblanadi, predmeti esa ushbu islohotlarning aholi farovonligiga ko'rsatayotgan ta'siri, uning iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlardagi aks etishi hamda aholi turmush darajasidagi o'zgarishlardir.

Maqolani yozishda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Nazariy tadqiqot usullari sifatida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya, sintez va abstraksiya usullari keng qo'llanildi. Tizimli yondashuv islohotlar jarayonini o'zaro bog'liq elementlar majmui sifatida ko'rib chiqishga, ularning bir-biriga ta'sirini va umumiy natijalarni baholashga imkon berdi. Qiyosiy tahlil usuli O'zbekiston tajribasini xalqaro amaliyot, xususan, post-sotsialistik mamlakatlardagi islohotlar tajribasi bilan solishtirish orqali islohotlarning o'ziga xos xususiyatlarini va samaradorligini aniqlashga yordam berdi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Induksiya va deduksiya usullari umumiy nazariy xulosalardan xususiy holatlarni tahlil qilishga va aksincha, xususiy ma'lumotlar asosida umumiy qonuniyatlarni shakllantirishga xizmat qildi.

Empirik tadqiqot usullari orasida asosiy o'rinni iqtisodiy-statistik tahlil egalladi. Ma'lumotlar to'plash va tahlil qilishda O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (Stat.uz) tomonidan taqdim etilgan rasmiy statistik ma'lumotlar shuningdek, xalqaro tashkilotlarning hisobotlari, jumladan, Legatum instituti tomonidan e'lon qilingan Farovonlik indeksi va boshqa tegishli ilmiy adabiyotlar asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Aholi turmush darajasini baholash uchun demografik va ta'lim ko'rsatkichlari (savodxonlik darajasi, yoshlar ta'limi), uy xo'jaliklari tuzilishi, moddiy ta'minot (maishiy texnika bilan ta'minlanganlik), asosiy xizmatlarga kirish imkoniyati (ichimlik suvi, internet) kabi ma'lumotlar chuqur tahlil qilindi. Qashshoqlik va daromad statistikasi, jumladan, umumiy va real daromadlar hajmi, ularning o'sish sur'atlari, daromadlarning manbalar bo'yicha tarkibi, Gini koeffitsiyenti va daromadlar tengsizligi kabi ko'rsatkichlar islohotlarning ijtimoiy adolatga ta'sirini baholashda muhim rol o'ynadi.

Tadqiqotda dinamik qatorlar tahlili usuli islohotlar davrida aholi farovonligi ko'rsatkichlarining o'zgarish tendensiyalarini aniqlash uchun qo'llanildi. Korrelyatsion-regression tahlil usullari esa iqtisodiy islohotlar (masalan, YaIM o'sishi, investitsiyalar hajmi) va aholi farovonligi ko'rsatkichlari (masalan, daromadlar o'sishi, qashshoqlik darajasining pasayishi) o'rtasidagi bog'liqlik darajasini va yo'nalishini aniqlashga yordam berdi. Shuningdek, islohotlarning ijtimoiy himoya tizimiga ta'sirini baholashda "2030 yilgacha ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish strategiyasi" kabi dasturiy hujjatlar mazmun-mohiyati tahlil qilindi.

Maqolada sifatli tahlil usullari ham qo'llanilib, islohotlarning ijtimoiy-siyosiy konteksti, ularning aholi tomonidan qabul qilinishi va islohotlarning barqarorligiga ta'sir etuvchi institutsional omillar o'rganildi. Xususan, "Inson qadri uchun" tamoyili kabi siyosiy g'oyalarning islohotlar jarayoniga ta'siri va ularning aholi farovonligini oshirishdagi roli sifat jihatidan baholandi. Tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlar 2020-yildan keyingi davrga oid bo'lib, bu islohotlarning eng so'nggi bosqichlarini va ularning aholi farovonligiga ta'sirini aks ettirish imkonini beradi. Ushbu metodologik yondashuv O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligiga ta'sirini har tomonlama, chuqur va ob'yektiv tahlil qilishga, shuningdek, mavjud ilmiy bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiladi.

XULOSA

O'zbekistondagi iqtisodiy-ijtimoiy islohotlarning aholi farovonligiga ta'sirini har tomonlama tahlil qildi. O'tkazilgan tahlillar islohotlar natijasida aholi turmush darajasida sezilarli ijobiy o'zgarishlar, xususan, ijtimoiy himoya tizimining takomillashuvi va Farovonlik indeksidagi o'sish kuzatilganini ko'rsatdi. Daromadlar, bandlik va asosiy xizmatlarga kirish imkoniyatlari yaxshilangan bo'lsa-da, shaxsiy erkinlik va ekologiya kabi sohalarda hamda mintaqaviy farqlarni bartaraf etishda qo'shimcha sa'y-harakatlar talab

etiladi. Maqola islohotlarning barqarorligini ta'minlash va aholi farovonligini yanada oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraxmonova G.M. O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishning ustuvor yo'nalishlari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar.* – Toshkent, 2021. – №3. – B. 45–52.
2. Vahobov A.A., Xolmatov Sh.Sh. O'zbekistonda iqtisodiy o'sish va aholi farovonligini ta'minlashning dolzarb masalalari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar.* – Toshkent, 2020. – №5. – B. 18–27.
3. Berkinov B.B. O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari // *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar.* – Toshkent, 2022. – №2. – B. 61–69.
4. Vahobov A.V., G'ulomov S.S. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar sharoitida aholi daromadlari va turmush darajasini oshirish masalalari // *Iqtisodiyot va ta'lim.* – Toshkent, 2021. – №4. – B. 33–40.
5. Maxmudov N.M. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar samaradorligini oshirishda raqamli iqtisodiyotning ahamiyati // *Iqtisodiyot va ta'lim.* – Toshkent, 2022. – №1. – B. 74–81.
6. Shavkat Mirziyoyev. *Yangi O'zbekiston strategiyasi.* – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
7. Xoshimov A.X., Xoshimov M.A. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar sharoitida aholi farovonligini oshirishning dolzarb masalalari // *Xalqaro moliya va hisob.* – Toshkent, 2020. – №6. – B. 25–31.
8. Qayumov A.A. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichida aholi farovonligini oshirishning nazariy-metodologik asoslari // *Iqtisodiyot va moliya.* – Toshkent, 2021. – №7. – B. 12–19.
9. Maxmudov M.M. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar sharoitida aholi bandligini ta'minlash va daromadlarini oshirish masalalari // *Bandlik va mehnat munosabatlari.* – Toshkent, 2022. – №3. – B. 41–48.